

Univerzita Karlova
Husitská teologická fakulta

Jitka Sýkorová

**Teologické a religionistické aspekty
vědeckého sporu „Babel-Bibel”**

**The Theological and Comparative Religious
Aspects of the Scholarly Dispute „Babel-Bibel“**

Autoreferát disertační práce

Praha, 2017

Předkladatel disertační práce:
Doktorský studijní program:
Studijní obor:

Mgr. Jitka Sýkorová
Teologie
Husitská teologie

Školitel:

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Oponenti disertační práce:¹

.....
.....
.....
.....

Obhajoba disertační práce se koná

dne².....

v.....na.....

.....
.....
před komisí pro obhajobu disertační práce. Předsedou komise byl
jmenován

Předseda oborové rady: prof. ThDr. Jan B. Lášek, Dr.h.c., HTF UK

Děkan fakulty: doc. ThDr. Kamila Veverková, Th.D., HTF UK

---

¹ Vyplní oddělení vědy

² Vyplní oddělení vědy

Úvod

Problematika interpretace pramenů z historického pozadí Starého zákona a jejich dopadu na starozákonní exegezi má svůj počátek již v 18. století, kdy francouzský lékař Jean Astruc objevil v knize Genesis několik odlišných literárních pramenů. Všiml si, že Bůh je v hebrejském textu označován dvěma jmény (Jahve a Elohim). Prameny, které užívají jména Jahve (Hospodin) nazval starší jahvistickou vrstvou a mladší jazykovou vrstvou, užívající jméno Elohim (Bůh), označil za elohistickou. Objev Jeana Astruca dal podnět k dalšímu bádání a zkoumání literárních pramenů i u ostatních knih Starého zákona. Německý biblista Julius Wellhausen v 19. století vyčlenil ještě tzv. Kněžský kodex, který podle něj sloužil jako soubor příruček používaných při obřadech v chrámu. Jeana Astruca i Julia Wellhausena můžeme tedy právem považovat za zakladatele biblické kritiky.

Po velkých objevech anglických, francouzských a posléze německých archeologů v osmanské Mezopotámii a objevení měst Ninive, Chursábád a Babylon, se ukázalo, že v babylonsko-asyrských literárních textech je velmi mnoho pojítek se starozákonní tradicí. To vedlo berlínského profesora Friedricha Delitzsche ke zpochybnění původnosti starozákonní zvěsti, zvláště pokud jde o knihu Genesis a její partie o stvoření.

Delitzsch vystoupil se třemi přednáškami v Berlíně (později také v jiných německých městech) s podporou císaře Viléma II. Jeho vystoupení vyvolala bouřlivou reakci v katolických, protestantských a židovských kruzích. Vznikl tak vědecký spor, který se nazývá „Babel-Bibel Streit“

(„Spor Babylon-Bible“), který vyvolal obsáhlé diskuze o tom, že Starý zákon nemohl být zjevený naráz Mojžíšovi na hoře Sinaj (dle ortodoxního judaismu), ale vznikl postupně.

Cílem Friedricha Delitzsche bylo pomocí přednášek založených na nejnovějších vědeckých výzkumech přesvědčit odbornou i širokou veřejnost o tom, že veškeré texty Starého zákona jsou jen pouhými opisy klínopisných textů ze starého Babylonu. Zároveň se snažil propagovat asyriologii jako novou, dynamicky se rozvíjející vědu, která lidstvu zprostředkovává poznání vlastní historie. Nejvíce usiloval o to, aby svými radikálními názory přesvědčil zejména teology. Tato urputná snaha se však setkala s obrovskou nevolí. Jeho kategorické závěry vyvrcholily antisemitismem a byly zcela zamítnuty (až na nepatrné výjimky). Největší odpor vzbudily právě u teologů, tedy paradoxně u těch, kterým byly jeho přednášky určeny především a které chtěl přesvědčit nejvíce.

Jedná se o problém z oblasti dějin vědy a poznávání na přelomu 19. a 20. století, který je u nás sice obecně mezi teology a historiky známý, ale nikdy nebyl rozebírán v širších souvislostech. Rozhodla jsem se proto Delitzschovy texty a argumenty ve své práci předložit a podrobně rozebrat. Snažila jsem se o historický rozbor článků jeho kritiků a zabývala jsem se také tzv. orientalismem, tj. dopadem orientalistických interpretací na starozákonní exegezi. Pokusila jsem se alespoň stručně o objasnění politického podtextu celého sporu a o vlivy na vývoj antisemitismu v Německu na počátku 20. století.

Domnívám se, že vztah mezi asyriologií a biblistikou je stále do jisté míry napjatý. I nyní přetrvává snaha pomocí starověkých nálezů

hodnotit vazby mezi náboženskými tradicemi ve Starém zákoně a v Mezopotámii, což opětovně otevírá otázku vztahů mezi vědou a vírou.

Současný stav řešené problematiky v zahraničí i doma

Spor „Babel-Bibel“ byl již mnohokrát zpracován v zahraniční sekundární literatuře. Jedná se především o studie, které jsou součástí nejrozumnějších sborníků, odborných časopisů, encyklopedická hesla, ojediněle i monografie. Jednoznačně převažují práce německého původu. Používala jsem zejména dvě německé knižně publikované disertační práce. Jedná se o práce Klause Johanninga a Reinharda G. Lehmana, v nichž je problematika velmi podrobně zpracována.

Evangelický farář **Klaus Johanning** (*1957) se ve své knize „**Der Bibel-Babel-Streit. Eine forschungsgeschichtliche Studie**“³ zaměřil především na ohlas sporu v německém prostředí. Jeho dílo, rozdělené do sedmi částí, popisuje nejprve život a dílo Friedricha Delitzsche a jeho tři přednášky. Velmi podrobně je zpracována odezva z evangelických teologických kruhů, která je těžištěm celé práce. Johanning se zabýval také reakcemi z německého a rakouského katolického prostředí, neopomněl rozebrat i odpovědi z židovských kruhů. Vzhledem k jeho profesnímu zaměření pro něj reakce od asyriologů nebyly prioritou, a proto jim nevěnuje tolik pozornosti jako teologii. Cenná je zejména Delitzschova autobiografie, která je v Johanningově knize otištěna. Velkým přínosem jsou i přeepsané dopisy Friedricha Delitzsche, řazené chronologicky.

---

³ JOHANNING, Klaus. *Der Bibel-Babel-Streit. Eine forschungsgeschichtliche Studie*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1988. 471 s. ISBN 978-3-8204-1455-4.

Naprosto specifické místo v sekundární literatuře zaujímá rozsáhlá monografie od **Reinharda G. Lehmana** (*1955), nazvaná „**Friedrich Delitzsch und der Babel-Bibel-Streit**“.⁴ Jedná se o dosud nejkomplexnější zpracování problematiky, rozdělené do devíti kapitol, s rozsáhlým poznámkovým aparátem a četnými přílohami. Autor neřadí jednotlivé aspekty sporu tematicky, ale postupuje přísně chronologicky. Zabývá se dobovými předpoklady sporu, zachycuje působení školy biblické kritiky, hnutí panbabylonismu a přibližuje osobnost Friedricha Delitzsche. Každé ze tří přednášek věnuje značný prostor, uvádí obsah, první reakce z katolického, evangelického a židovského prostředí. Velmi kriticky seznamuje čtenáře s reakcemi jednotlivých účastníků sporu, hojně užívá přímé citace a vysvětlivky. Největší pozornost soustředí na německé prostředí, resp. teologii, což vyplývá z jeho specializace (vystudoval evangelickou teologii a starověké orientální jazyky, působí jako lektor hebrejštiny). Zabývá se také odezvou v asyriologických kruzích. Zde se částečně dotýká i ostatních zemí (Francie a Spojené státy americké). Vzhledem ke svým jazykovým znalostem se nevyhýbá ani filologickým problémům. Lehmann rozebral i politický aspekt sporu, věnoval se také osobě císaře Viléma II. a jeho vztahu k Friedrichu Delitzschovi. Monografie obsahuje rovněž mnoho cenných příloh: kompletní seznam přednášek Friedricha Delitzsche, týkajících se Starého zákona, které uskutečnil během svého pedagogického působení, celkem 86 přepsaných dopisů (korespondence mezi Delitzchem a významnými osobnostmi

---

⁴ LEHMANN, Reinhard G. *Friedrich Delitzsch und der Babel-Bibel-Streit*. Freiburg: Universitätsverlag, 1994. 444 s. ISBN 978-3525537688.

tehdejší doby) a bohatý obrazový materiál (soubor karikatur Friedricha Delitzsche).

Významný příspěvek představuje studie dánského asyriologa **Mogense T. Larsena**, nazvaný „**The „Babel/Bible“ Controversy and Its Aftermath**“⁵, která rozebírá v širších souvislostech i dobový kontext celého sporu – vztahy mezi asyriologií a biblickou kritikou, archeologické výzkumy v Orientu, důsledky sporu, politickou situaci ve wilhelmovském Německu atd. I z té jsem částečně čerpal.

Za velmi podnětnou a kvalitní lze bezesporu považovat publikaci „**The Hebrew Bible Reborn: From Holy Scripture to the Book of Books**“⁶. Autoři Yaacov Shavit a Mordechai Eran na 160 stranách zachytili vznik a vývoj sporu „Babel-Bibel“. Popisují jednotlivé Delitzschovy přednášky, dobový kontext, zaměřují se zejména na Německo, ale neopomíjejí ani jiné země (stručně zmiňují Francii a Ameriku). Hlavní přínos jejich studie však představují velmi precizně, přehledně a systematicky zpracované reakce z židovského prostředí, což s ohledem na původ a zaměření obou autorů nepřekvapí. Obzvlášť cenný je seznam všech brožur a článků od židovských autorů, obsahující veškeré dohledatelné odezvy na spor „Babel-Bibel“. Jedná se především o německá židovská periodika, která vycházela na začátku 20. století.

---

⁵ LARSEN, Mogens Trolle. The „Babel/Bible“ Controversy and Its Aftermath. In: SASSON, Jack M. (ed.). *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume I. New York: Charles Scribner's Sons, 1995. s. 95-106.

⁶ SHAVIT, Yaacov and ERAN, Mordechai. *The Hebrew Bible Reborn: From Holy Scripture to the Book of Books: A History of Biblical Culture and the Battles Over the Bible in Modern Judaism* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 2007. s. 159-352. *Studia Judaica: Forschungen zur Wissenschaft des Judentums*, Bd. 38 [cit. 2017-02-25]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10317945>

Situace v českém prostředí je mnohem komplikovanější. V české sekundární literatuře se může badatel opřít zejména o práce asyriologa Blahoslava Hrušky. Ten problematice sporu „Babel-Bibel“ věnoval celkem tři populárně naučné články a jednu kapitolu ve své knize **„Pod babylonskou věží“**.⁷ Ve svých příspěvcích však popsal pouze základní aspekty diskurzu, jejichž funkcí je seznámit čtenáře s celou záležitostí spíše v obecné rovině.

Sporu „Babel-Bibel“ se okrajově dotkl v publikaci **„Berlínské epizody“**⁸ také literární vědec Michal Topor. Ve svém příspěvku mapuje pobyty českých a německých filologů z českých zemí na berlínské univerzitě v letech 1878-1914. Někteří z nich (např. Bedřich Hrozný) navštěvovali přednášky právě v Berlíně u Friedricha Delitzsche, a to v době, kdy probíhala polemika „Babel-Bibel“. Topor stručně vysvětlil podstatu celého sporu, zmínil dokonce Delitzschovu návštěvu v Praze a namátkou vybral některé deníky, které o ní referovaly. Zájemce o celou záležitost najde v jeho knize základní informace a literaturu, díky níž pak může dále pokračovat ve studiu.

Na základě výše uvedených skutečností můžeme hodnotit situaci v české sekundární literatuře co se kvantity a způsobu zpracování týká jako značně nevyhovující a neuspokojivou.

---

⁷ HRUŠKA, Blahoslav. Babylónský Job. *Nový Orient*. 1970, roč. 25, č. 2, s. 61-64. ISSN 0029-5302. Idem. *Pod babylonskou věží*. Praha: Práce, 1987. 376 s. Idem. Hlasy a ohlasy klínopisu. *Nový Orient*. 1994, roč. 49, č. 5, s. 176-179. ISSN 0029-5302. Idem. Sto let Německé orientální společnosti. *Nový Orient*. 1998, roč. 53, č. 5, s. 195. ISSN 0029-5302.

⁸ TOPOR, Michal. *Berlínské epizody: Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878-1914*. Vyd. 1. Praha: Institut pro studium literatury, 2015. 396 s. ISBN 978-80-87899-13-7.

Prameny a cíle bádání

Primární prameny práce tvoří tzv. „**tři přednášky**“ **Friedricha Delitzsche**⁹, jejich obsah a reakce na ně v císařském Německu a jiných zemích. Zvláštní pozornost je věnována rozboru prací Delitzschových kritiků a souhlasných projevů, tj. sporu o „pravost“ mytických textů starého Předního východu a zvěstovaného „Zákona“. Jedná se zejména o odpovědi z kruhů katolických, protestantských a židovských, které vycházely většinou ve formě brožurek nebo rozsáhlých článků v denním tisku. Stěžejní jsou práce německých protestantských teologů Eduarda Königa, Samuela Oettliho, Adolfa von Harnacka, Karla Buddeho a Hermanna Gunkela, kteří se vyjadřovali především k „první a druhé přednášce“.¹⁰ V židovském prostředí nemůžeme vynechat studie Ludwiga A. Rosenthala a Leopolda Goldschmieda.¹¹ V katolické teologii dominuje spisek

---

⁹ DELITZSCH, Friedrich. *Babel und Bibel. Ein Vortrag*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1902. 62 s.; Idem. *Zweiter Vortrag über Babel und Bibel*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1903. 66 s.; Idem. *Babel und Bibel. Dritter (Schluss-) Vortrag*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1905. 84 s.

¹⁰ KÖNIG, Eduard. *Bibel und Babel. Eine kulturgeschichtliche Skizze*. Berlin: Verlag von Martin Warneck, 1902. 78 s.; OETTLI, Samuel. *Der Kampf um Bibel und Babel. Ein religionsgeschichtlicher Vortrag*. Leipzig: Deichert, 1902. 45 s.; BUDDE, Karl. *Das Alte Testament und die Ausgrabungen. Ein Beitrag zum Streit um Babel und Bibel*. Giessen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung, 1903. 40 s.; GUNKEL, Hermann. *Israel und Babylonien. Der Einfluss Babylonien auf die israelitische Religion*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1903. 52 s.

¹¹ ROSENTHAL, Ludwig, A. *Babel und Bibel oder Babel gegen Bibel? Ein Wort zur Klärung*. Berlin: Israelitische Wochenschrift, 1902. 31 s.; ROSENTHAL, Ludwig, A. *Zurück zur Bibel! Mit einem Nachtrag: Bibelwissenschaft und Rechtgläubigkeit*. Berlin: M. Poppelauer, 1902. 50 s.; ROSENTHAL, Ludwig, A. *Bibel trotz Babel! Beleuchtung des zweiten Delitzsch'schen Vortrages und seiner neusten Äußerung „Zur Klärung“*. Leipzig: M. W. Kaufmann, 1903. 32 s.; GOLDSCHMIED, Leopold. *Der Kampf um Babel-Bibel im Lichte des Judentums*. Frankfurt: Kaufmann, 1903. 52 s.

rakouského teologa Johannese Döllera¹², který působil jako kaplan u habsburského dvora ve Vídni.

Do této kategorie patří rovněž odpovědi Delitzschových kolegů – asyriologů, které byly velmi stručné. Mezi nejvýznamnější patří reakce z konzervativních kruhů, reprezentované Fritzem Hommelem a Carlem Bezoldem.¹³ Liberální asyriologické kruhy zastupují Heinrich Zimmern, Hugo Winckler a Alfred Jeremias.¹⁴ Obecně můžeme říci, že také pojednání od zahraničních asyriologů nebyla nijak obsáhlá, ale spíše opatrná.

Mezi primární prameny je třeba počítat ještě další Delitzschova díla, v nichž navazuje na své tři přednášky a vymezuje se proti výtkám svých kritiků. Konkrétně uvedeme spisek „**Babel und Bibel. Ein Rückblick und Ausblick**“ a jeho poslední dílo, dvousvazkovou knihu „**Die grosse Täuschung**“¹⁵.

---

¹² DÖLLER, Johannes. *Bibel und Babel oder Babel und Bibel? Eine Entgegnung auf Prof. Friedrich Delitzsch' „Babel und Bibel“*. Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1903. 36 s.

¹³ HOMMEL, Fritz. *Die altorientalischen Denkmäler und das Alte Testament: Eine Erwiderung auf Prof. Fr. Delitzsch's „Babel und Bibel“*. Berlin: Deutsche Orient Mission, 1902. 64 s.; BEZOLD, Carl. *Die babylonisch-assyrischen Keilinschriften und ihre Bedeutung für das Alte Testament: Ein assyriologischer Beitrag zur Babel-Bibel-Frage*. Tübingen und Leipzig: Verlag von J. C. B. Mohr, 1904. 84 s.

¹⁴ ZIMMERN, Heinrich. *Keilinschriften und Bibel nach ihrem religionsgeschichtlichen Zusammenhang: Ein Leitfaden zur Orientierung im sog. Babel-Bibelstreit. Mit Einbeziehung auch der neutestamentlichen Probleme*. Berlin: Reuther & Reichard, 1903. 53 s.; WINCKLER, Hugo. *Die babylonische Kultur in ihren Beziehungen zur unsrigen: Ein Vortrag*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1902. 53 s.; JEREMIAS, Alfred. *Im Kampfe um Babel und Bibel. Ein Wort zur Verständigung und Abwehr*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1903. 52 s.

¹⁵ DELITZSCH, Friedrich. *Babel und Bibel. Ein Rückblick und Ausblick*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1904. 75 s.; Idem. *Die grosse Täuschung. Erster Teil. Kritische Betrachtungen zu den alttestamentlichen Berichten über Israels Eindringen in Kanaan, die Gottesoffenbarung vom Sinai die Wirksamkeit der Propheten*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1921. 293 s.; Idem. *Die grosse Täuschung. Zweiter (Schluss-) Teil. Fortgesetzte kritische Betrachtungen zum Alten Testament, vornehmlich den Propheten-Schriften und Psalmen, nebst Schlussfolgerungen*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1921. 123 s.

Primární prameny k ohlasům v českém prostředí představuje dobový tisk, tj. noviny a časopisy nejrůznějšího zaměření. V nich vycházely nejen odborné texty, ale též obecné články a studie, které jsou cennými prameny, neboť zrcadlí vztah české společnosti k nábožensko-vědeckým otázkám. Převažují periodika teologického zaměření. Pokud je mi známo, nejenže tyto prameny zatím nikdo systematicky nezpracoval, ale i jejich samotná existence badatelům dosud unikala.

Tato disertační práce patří svým tematickým zaměřením do oboru „dějiny vědy a vědeckého poznávání“ s výraznými exegetickými a teologickými přesahy. Jde o spor, zda je zvěstovaný text Starého zákona ve všech ohledech originální, nebo zda navazuje v určitých ohledech na tradice civilizací starého Předního východu, především sumersko-akkadské (resp. babylonsko-asyrské) a ugaritské.

V textech Delitzschových tří přednášek (zejména v odpovědích jeho oponentům) se mnohdy vyskytují hebrejské, sumerské a akkadské výrazy. Jelikož tyto pramenné jazyky neovládám, nemohla jsem se zabývat filologickými hledisky sporu. Navíc, cílem práce nejsou žádné filologické či lingvistické analýzy.

Vzhledem k tomu, že v české sekundární literatuře nebyl Delitzschův spor dosud systematicky zpracován, rozhodla jsem se tuto mezeru zaplnit. Základním cílem je tedy poprvé přiblížit naší vědecké veřejnosti elementární informace o podstatě sporu „Babel-Bibel“, o jeho průběhu a důsledcích, včetně pohledu na problém tzv. orientalismu. Primární a sekundární prameny jsou roztroušeny v různých časopiseckých článcích, takže dalším z cílů byl i heuristický soupis nejdůležitějších položek, jejich analýza a částečné překlady cizojazyčných pramenů.

Předkládaná práce kromě toho vychází z předpokladu, že polemica „Babel-Bibel“ nebyla v českých zemích vůbec známá, česká veřejnost na ni nijak nereflaktovala a neprojevovala o ni téměř žádný zájem. Opakovaně jsem se setkávala s názory, že v českých zemích Delitzschovy přednášky zkrátka nikoho nezajímaly. Snažila jsme se dohledat k celé záležitosti co nejvíce primárních pramenů, abych si tak mohla vytvořit objektivní názor na to, jak byly Delitzschovy tři přednášky přijaty soudobou českou veřejností. K tomu viz obecný přehled pramenů z českého prostředí výše.

Popis a rozbor reflexe sporu „Babel-Bibel“ v českém prostředí se proto stal dalším cílem této disertace, jemuž jsem se rozhodla věnovat samostatnou kapitolu.

Metodika bádání

Ve své práci jsem zvolila textově-kritickou a analytickou výzkumnou metodu. Mnohdy jsem ji kombinovala s historickými a exegetickými výklady a aplikací teologických pohledů. Při studiu a komparaci německých textů tří Delitzschových přednášek s jejich českými překlady jsem narazila na metodologický problém. Delitzsch v publikovaných textech svých přednášek uvádí celou řadu ukázek z akkadských (babylonsko-asyrských) literárních skladeb v souvislosti s posílením moci a vyzdvižením božstev, která se stala státními (Marduk v Babylonu a Aššur v Asýrii) a některých dalších (Nergal, Ištar, Dumuzi – Tammúz aj.). Činil tak úmyslně, aby posílil své argumenty o tom, že biblické výroky o Bohu měly své starší paralely v klínopisných textech. Takové texty vybíral na počátku 20. století z nejstarších publikací

literárních klínopisných textů, uložených tehdy především ve třech proslulých sbírkách: v Britském muzeu, pařížském Louvru a berlínském Předovýchodním muzeu, tehdy označovaném běžně jako tzv. Pergamonské muzeum.

Je nepochybné, že tyto sbírky osobně navštívil a řadu textů sám prozkoumal. V ukázkách často neuvádí vůbec žádné informace o primárních pramenech a o jejich případném zpracování. Na některých místech se vyskytují odkazy na publikace autografií a vzácně i na komentáře k nim, hlavně z pera Carla Bezolda a Leonarda W. Kinga. Většinou se jedná o náhodně vybrané a spíše ilustrační ukázky (v rozsahu několika veršů) z babylonsko-asyrských hymnů na hlavní božstva mezopotamského panteonu. Tyto hymnické písně byly od 2. tis. př. Kr. ve staré Mezopotámii (výjimečně i ve východním Středomoří) rozšiřovány v řadě opisů a verzí. Mnohé z nich byly samozřejmě později nově zpracovány, protože se objevovaly stále nové paralelní texty.

Snažila jsem se tato novější moderní zpracování dohledat, a kde to bylo možné, uvádím je v poznámkovém aparátu. Vycházela jsem z překladů do světových jazyků a sporné pasáže konzultovala s českými odborníky (asyriology). Obrátila jsem se konkrétně na prof. PhDr. Blahoslava Hrušku, DrSc.(†) z Orientálního ústavu AV ČR a HTF UK, PhDr. Jiřího Proseckého, CSc. (Orientální ústav AV ČR) a Mgr. Lud'ka Vacína, Ph.D. (Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové). Ani jim se však nepodařilo některé texty dohledat. Prošla jsem také antologie mezopotamské hymnické literatury (J. M. Seux), bohužel ani tam jsem všechno nenašla.

Nakonec jsem se po poradě se svým bývalým školitelem rozhodla, že všechny ukázky přeložím přímo z Delitzschových textů. Má to své důvody. Tato doktorská disertační práce vychází z biblistických a asyriologických (klínopisných) materiálů známých před více než 100 lety. Jejím záměrem bylo přiblížit tehdejší úroveň znalostí a přístupů k problematice, tudíž spadá do výzkumu dějin vědy a poznávání. Proto je vhodnější v překladu ukázek nevycházet z pozdějších a modernějších zpracování, ale autenticky z toho, co účastníci sporu „Babel-Bibel“ znali.

Obsah a struktura práce

Úvod	10
1 Asyriologie a biblická kritika	21
1.1 Nástin vzájemných vztahů	21
1.2 Objevy sumerských a akkadských mytických textů	24
2 Panbabylonismus	26
3 Německá orientalistika koncem 19. století	31
3.1 Založení Německé orientální společnosti	32
4 Friedrich Delitzsch – „homo religiosus“	36
5 Tři přednášky Friedricha Delitzsche	41
5.1 První přednáška	41
5.2 Druhá přednáška	64
5.3 Třetí přednáška	82
6 První ohlasy na Delitzschovy přednášky: Ohlasy v Prusku	113
6.1 Reakce Viléma II. a císařského dvora	115

6.2	Odezva univerzitních kolegů – asyriologů	121
6.2.1	Odpověď z konzervativních kruhů	121
6.2.1.1	Fritz Hommel	122
6.2.1.2	Carl Bezold	123
6.2.2	Odpověď z liberálních kruhů	124
6.2.2.1	Heinrich Zimmern	124
6.2.2.2	Hugo Winckler	125
6.2.2.3	Alfred Jeremias	127
6.2.2.4	Peter Jensen	129
7	Reakce z protestantského, katolického a židovského prostředí v císařském Německu	130
7.1	Odezva z protestantských kruhů: Delitzsch jako heretický exegetik	131
7.1.1	Reakce konzervativních teologů	132
7.1.1.1	Eduard König	133
7.1.1.2	Samuel Oettli	135
7.1.1.3	Rudolf Kittel	137
7.1.1.4	Franz J. P. Wolff	138
7.1.2	Reakce liberálních teologů	139
7.1.2.1	Adolf von Harnack	139
7.1.2.2	Carl H. Cornill	141
7.1.2.3	Karl Budde	142
7.2	Škola dějin náboženství („Religionsgeschichtliche Schule“)	143
7.2.1	Hermann Gunkel	143
7.2.2	Delitzschova reakce na kritiku z protestantských kruhů	147

7.3	Reakce z katolického prostředí: Spor o autentičnost Písma svatého	148
7.3.1	Wilhelm Engelkemper	150
7.3.2	Franz Kaulen	150
7.3.3	P. Keil	151
7.3.4	Delitzschova reakce na kritiku z katolických kruhů	153
7.4	Reakce z židovského prostředí: Vyhlášení války judaismu	154
7.4.1	Odezva z ortodoxních kruhů	158
7.4.2	Odezva z liberálního prostředí	161
7.4.2.1	Ludwig A. Rosenthal	163
7.4.3	Delitzschova reakce na kritiku z židovských kruhů	165
7.5	Ohlasy z pedagogických kruhů	170
7.6	Friedrich Delitzsch a náboženství	171
8	První ohlasy v dalších zemích	174
8.1	Ohlasy ve Spojených státech amerických	175
8.1.1	Reakce z židovských kruhů	176
8.1.2	Reakce z orientalistických kruhů	177
8.2	Ohlasy ve Francii	180
8.2.1	Joseph Halévy	181
8.2.2	Jules Oppert	181
8.3	Ohlasy ve Velké Británii	183
8.4	Ohlasy v Rakousku-Uhersku	185
8.4.1	Odezva z orientalistických kruhů: David H. Müller	185
8.4.2	Ohlasy z katolického prostředí	186
8.4.2.1	V. sjezd rakouských katolíků ve Vídni	186
8.4.2.2	Johannes Döllner	188

8.4.3	Ohlasy z protestantského prostředí	190
8.4.3.1	Ernst Sellin	190
8.4.4	Ohlasy z židovských kruhů	192
8.4.4.1	Julius Weissburg	192
8.4.4.2	Leopold Goldschmied	193
9	Reflexe v českém prostředí	195
9.1	Ohlasy v českém tisku	196
9.1.1	Reakce v katolickém tisku	196
9.1.2	Reakce v židovském tisku	205
9.1.3	Reakce v ostatních novinách a časopisech	206
9.1.4	Friedrich Delitzsch v Praze	218
9.2	Ohlasy v českých katolických kruzích	222
9.2.1	Alois Musil	222
9.2.2	František X. Stejskal	235
9.2.3	Český slovník bohovědný	241
9.3	Ohlasy v českých protestantských kruzích	244
9.3.1	Slavomil C. Daněk	244
9.3.2	Miloš Bič	247
9.3.3	Jan Heller	248
9.4	Ohlasy českých asyriologů	250
9.4.1	Bedřich Hrozný	250
9.4.2	Josef Klíma	253
9.4.3	Blahoslav Hruška	254
9.5	Ostatní ohlasy	256
10	Politický podtext sporu: Antisemitismus ve wilhelmovském Německu	257

Závěr	266
Seznam použitých pramenů a literatury	278
Summary	297
Jmenný rejstřík	301

V úvodu popisuji řešenou problematiku v obecné rovině. Vysvětluji okolnosti, které ovlivnily volbu tématu a podávám přehled dosavadních poznatků doma i v zahraničí. Vymezuji hlavní cíle práce a její hypotézu. Stanovila jsem si konkrétní výzkumné metody, které budou použity pro řešení dané problematiky.

Samotná práce je rozdělena celkem do deseti kapitol. Při sledování vzniku sporu „Babel-Bibel“ jsem se rozhodla postupovat striktně chronologicky. Obávala jsem se totiž, že kdybych zvolila systematický přístup, nepodařilo by se mi vystihnout události v jejich přirozené kontinuitě a došlo by tak k nepochopení či zkreslení samotné podstaty tématu práce. Začínám historickými, politickými a kulturními předpoklady, které měly zásadní význam pro vznik a vývoj celé polemiky.

V první kapitole se věnuji asyriologii a biblické kritice. Snažila jsem se nastínit vzájemný vztah těchto dvou vědeckých disciplín, který byl proměnlivý a napjatý. Ve 2. polovině 19. století byla asyriologie ještě velmi mladou disciplínou, a proto bylo na ni pohlíženo s jistým despektem a nedůvěrou. Asyriologie byla chápána pouze jako jakási „pomocná věda“ pro studium Starého zákona, jako prostředek sloužící k ilustraci dobového pozadí Bible. Toto hodnocení ji velmi snižovalo a začíná se měnit právě na přelomu 19. a 20. století, na základě výsledků, které její objevy, učiněné při archeologických výzkumech na území starého Předního východu a následném filologickém zpracování a vyhodnocení nalezených písemných památek, přinesly.

Nové objevy na území dnešního Iráku, Turecka a Sýrie vyvolaly tzv. panbabilonismus, o němž pojednává druhá kapitola. Jde o hnutí, které se rozvinulo především v Německu koncem 19. století. Popudem k jeho

vzniku byly klínopisné texty ze staré Babylonie, jejichž porovnáním byly prokázány mnohé paralely ke starozákonním textům.

Třetí kapitola zachycuje prudký rozvoj asyriologie, který nebyl možný bez finanční podpory. Německá asyriologie našla svého hlavního mecenáše v císaři Vilémovi II., milovníkovi starověkých dějin a Orientu vůbec. Císaře samozřejmě nevedlo k podpoře vědy a výzkumu jen jeho osobní nadšení pro historii. V této kapitole rovněž vysvětlují, že s rozvojem asyriologie byly spjaty i politické zájmy.

Obsah čtvrté kapitoly tvoří život a dílo profesora Friedricha Delitzsche, který je hlavní postavou této disertační práce. Delitzsch byl nepochybně vysoce erudovanou osobností, jeho znalosti přesahovaly do mnoha oborů. Ve své době se těšil vynikající pověsti. Byl považován za jednoho z nejprominentnějších humanistických učenců v císařském Německu. Právě on se bezesporu obrovsky zasloužil o to, že se pohled na asyriologii začátkem 20. století změnil. A to nejen kvůli sporu „Babel-Bibel“, který svými přednáškami rozpoutal. Právě díky Delitzschově polemice se asyriologie jako hermeticky uzavřená disciplína, která byla doposud pěstována jen na univerzitách v úzkých vědeckých kruzích, stala všeobecně známým oborem. Delitzsch jako autor asyrského slovníku, asyrské gramatiky, asyrské čítanky¹⁶ a mnoha dalších filologicko-lexikálních prací přispěl svým dílem k progresivnímu rozvoji tohoto oboru.

---

¹⁶ DELITZSCH, Friedrich. *Assyrisches Handwörterbuch*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896. XX, 730 s.; Idem. *Assyrische Grammatik: Mit Paradigmen, Übungsstücken, Glossar und Literatur*. Berlin: H. Reuther, 1889. xvi, 433 s.; Idem. *Assyrische Lesestücke: Mit grammatischen Tabellen und vollständigem Glossar: Einführung in die assyrische und babylonische Keilschriftliteratur bis hinauf zu Hammurabi für akademischen Gebrauch und Selbstunterricht*. 4. durchaus neu bearb. Aufl. Assyriologische Bibliothek; Bd. 16. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1900. xii, 193 s.

Jeho zásluhou se přestala asyriologie vnímat jako podpůrná disciplína, která má pouze sloužit biblistice. Právem jej můžeme počítat mezi významné osobnosti světové asyriologie, které značně ovlivnily její vývoj.

Jádro celé práce představuje pátá kapitola, která podrobně ilustruje formou citací a dlouhých parafrází obsah každé z Delitzschových tří přednášek, které stojí na začátku sporu „Babel-Bibel“.

Předmětem šesté kapitoly jsou první ohlasy na Delitzschovy přednášky v Prusku. Klíčová je reakce císaře Viléma II. a jeho dvora. Pochopitelně se také zabývám odezvou Delitzschových univerzitních kolegů – asyriologů.

Delitzschova první přednáška způsobila přímo skandál. Reakce z protestantského, katolického a židovského prostředí v Německu rozebírám v sedmé kapitole. S použitím analytické metody jsem zpracovala dostupné primární prameny. Zvláštní pozornost jsem věnovala rozboru prací Delitzschových kritiků, jejich záporným reakcím či souhlasným projevům. Jelikož odezva byla skutečně masivní, zaměřila jsem se výhradně jen na ty nejdůležitější reakce. Upřednostnila jsem významné osobnosti tehdejší doby, které působily v německém teologickém prostředí (Eduard König, Adolf von Harnack, Hermann Gunkel, Samuel Oettli a Rudolf Kittel).

Ani v dalších zemích nezůstaly Delitzschovy přednášky bez odezvy. V osmé kapitole jsem se cíleně zaměřila na ty země, kde se asyriologie dynamicky rozvíjela. Jedná se o Francii, Velkou Británii a Spojené státy americké. Všechny tyto země se velmi aktivně podílely na archeologických výzkumech na území někdejšího starého Předního východu. Mnoho tamějších asyriologů vystudovalo právě u Friedricha

Delitzsche. Sledovat jejich reakce na Delitzschovy přednášky se přímo nabízí. Nemohla jsem vynechat ani Rakousko-Uhersko, které se nacházelo v bezprostřední blízkosti tehdejší Německé říše. Ani zde nezůstal spor „Babel-Bibel“ bez odpovědi. V závěru kapitoly jsem použila komparativní metodu a snažila jsem se o výslednou interpretaci zjištěných faktů.

Reflexe v českém prostředí tvoří devátou kapitolu. Zpracovává nejen reakce českých teologů a asyriologů, ale i dobového tisku. Sama jsem byla překvapena tím, jak masivní odezvy se dočkaly Delitzschovy přednášky právě v českých zemích. Celkový počet a rozsah ohlasů samozřejmě nelze srovnávat s lavinou polemik v Německu, ale i tak je počet českých odpovědí úctyhodný.

V první části kapitoly představuji reakce, které vycházely v českém tisku. Jednoznačně převládají noviny a časopisy katolické provenience. Příspěvky vycházely většinou na pokračování ve formě fejetonů. Je třeba podtrhnout, že ve většině případů se jednalo skutečně o velmi učená pojednání, a tak je dvojnásobná škoda, že jsou některá z nich anonymní.

V českém evangelickém tisku se mi bohužel nepodařilo najít žádné články, které by nějakým způsobem reflektovaly spor „Babel-Bibel“. O nic lépe na tom nejsou ani židovské tiskoviny. Ty zřejmě vůbec nepovažovaly Delitzschovy přednášky za důležité.

Významné a rozsáhlé příspěvky k tématu vycházely také v novinách a časopisech neteologického zaměření. Jedná se především o deníky „Národní listy“ a „Národní politika“. Z časopisů stojí za zmínku zejména „Akademie“, „Volná myšlenka“ či „Pedagogické rozhledy“.

Druhá část deváté kapitoly je věnována odpovědím z českých vědeckých kruhů. Začínám reakcemi z teologického prostředí, konkrétně

katolických kněží Aloise Musila a Františka X. Stejskala. Oba dva reagovali na spor „Babel-Bibel“ rozsáhlými studiemi, které vycházely na pokračování v katolickém tisku. Zejména příspěvek od vynikajícího znalce islámského Blízkého východu Aloise Musila je velmi kvalitní a svědčí nejen o jeho dobré jazykové vybavenosti, ale též o celkové orientaci v problematice vůbec.

Reflexi v českých evangelických kruzích představují tři osobnosti: Slavomil C. Daněk, Miloš Bič a Jan Heller. Pro poslední dva znamená polemika „Babel-Bibel“ již pouze okrajovou záležitost.

Paradoxně nejslabší je reakce z českých asyriologických kruhů. Zastupují ji slavná jména, která byla a stále jsou v asyriologii dobře známa. Jako prvního uvádím zakladatele chetitologie Bedřicha Hrozného, který byl žákem mimo jiné také Friedricha Delitzsche. Jeho odezva na „Babel-Bibel“ je tedy zcela logická. Zmiňuji rovněž Hrozného žáka Josefa Klímu. Z českých asyriologů se otázce panbabylonismu a Delitzschovým přednáškám nejvíce věnoval Blahoslav Hruška.

Zvláštní oddíl popisuje na základě všech dostupných materiálů dvě návštěvy Friedricha Delitzsche v Praze. O jeho přednášky byl obrovský zájem. Delitzsch se zde setkal s nabitými sály, což svědčí o tom, že byl i pro českou společnost velmi zajímavou osobností.

Poslední desátá kapitola nastiňuje politický podtext sporu „Babel-Bibel“, který měl i neblahé důsledky ideologické. V souvislosti s tím jsem se pokusila zachytit vývoj antisemitismu v tehdejší Německu.

V závěru jsou chronologicky zrekapitulovány všechny doposud získané poznatky. Znovu zde připomínám cíle, které jsem si v úvodu stanovila a hodnotím, do jaké míry se mi je podařilo zrealizovat.

Teoretický a praktický přínos disertační práce

Ve své disertační práci jsem sledovala několik cílů. Prvním z nich bylo předložit české odborné veřejnosti základní informace o vědeckém sporu „Babel-Bibel“ a popsat jeho podstatu, průběh a důsledky pomocí historických, teologických a religionistických pohledů.

Protože jsem se domnívala, že Delitzschovy přednášky a argumentace nebyly dosud v českém prostředí mezi teology a asyriology podrobně známy, rozhodla jsem se je přeložit a rozebrat, neboť všechny tři Delitzschovy přednášky představují hlavní primární prameny. Vyšly sice s ilustracemi nezvykle pohotově i česky¹⁷ (v letech 1903-1906), avšak kvalita jednotlivých překladů je nevalná a svědčí o překladatelově naprosté neinformovanosti nejen ve sporu „Babel-Bibel“, ale především o nedostatečné orientaci v oboru asyriologie. Stejně tak jsem rozebrala vybrané reakce Delitzschových kritiků.

Chtěla jsem se zabývat i dopadem orientalistických prací na starozákonní exegezi a objasnit politický podtext celého sporu, zejména jeho vliv na vývoj sionismu a antisemitismu v Německu a dalších zemích. Spor měl totiž po diskuzích v kruzích protestantských, katolických a židovských i neblahé důsledky ideologické, neboť se stal součástí antisemitské demagogie. I ty se měly stát součástí analýzy. Vzhledem k celkovému zaměření a výslednému rozsahu práce jsem však svůj původní záměr přehodnotila a rozhodla se těmto skutečnostem věnovat jen okrajově.

---

¹⁷ DELITZSCH, Friedrich. *Bábel a bible. Prvá přednáška*. Překlad Antonín Klouda. Praha: Samostatnost, 1903. 63 s. Knihovna Samostatnosti sv. 12; Idem. *Bábel a bible. 2. přednáška Bedřicha Delitzsche*. Praha: Samostatnost, 1903. 39 s. Knihovna Samostatnosti sv. 13; Idem. *Bábel a bible. Třetí závěrečná přednáška Bedřicha Delitzsche*. Praha: Samostatnost, 1906. 51 s. Knihovna Samostatnosti sv. 19.

Hlavním záměrem nicméně bylo heuristické shromažďování primárních a sekundárních pramenů k tématu (prohledávání knihovních fondů, elektronických databází, sběr materiálu, třídění pramenů, soupis nejdůležitějších položek) jejich překlady, komentáře a analyzování. V tomto směru bylo dosaženo všech stanovených cílů.

Zásadním cílem bylo zmapovat reflexi Delitzschových přednášek v českém prostředí. Od samého počátku jsem byla pevně přesvědčena, že i v českých zemích musel mít spor nějakou odezvu. V tomto ohledu jsem se názorově rozcházela se svým bývalým školitelem, který rezolutně trval na tom, že české intelektuální prostředí nebylo Delitzschem vůbec „zasazeno“. Tvrdil, že „odezva byla velmi malá, téměř nepatrná“. Podstatná část mého snažení v důsledku toho směřovala k jedinému cíli – vyvrátit mýtus o tom, že česká (odborná) veřejnost na spor „Babel-Bibel“ nijak nereagovala. Díky internetu bylo možné v knihovnických aplikacích „Kramerius“, „Digitální knihovna Moravské zemské knihovny“, „Depositum“ a „ANNO“ (Austrian Newspapers Online) dohledat značné množství reakcí v dobovém tisku.

Delitzschovy „tři přednášky“ a knihy na ně navazující (Babel a Bible: Přehled a výhled¹⁸; Velký klam 1. a 2. díl) se tedy dočkaly ohlasu i v českých zemích. Zdejší široká veřejnost byla s touto problematikou dobře seznámena i díky překladům uvedených děl do češtiny.

V roce 1905 a 1907 byl Friedrich Delitzsch pozván do Prahy, aby zde přednášel na téma „Babel und Bibel“. Obě pražské přednášky se setkaly s velkým ohlasem. Tato skutečnost svědčí o velkém zájmu české

---

¹⁸ DELITZSCH, Friedrich. *Bábel a bible: Přehled a výhled*. Praha: Hajn, 1908. 55 s. Knihovna Samostatnosti; svazek 25.

veřejnosti nejen o samotnou polemiku „Babel-Bibel“, ale především o aktuální vědecké otázky, výsledky nejnovějších vědeckých výzkumů a o starověkou historii a literaturu.

Samozřejmě, v českém prostředí nenacházíme tak vysoký počet ohlasů jako v Německu, kde to „Babelem“ jen žilo. Ovšem i u nás se k tomuto problému vyjadřovaly významné osobnosti vědy, kultury, politiky a náboženského života, jejichž jména jsou dodnes velmi dobře známa. Jedná se např. o arabistu Aloise Musila, asyriologa Bedřicha Hrozného, spisovatele Eduarda Štorcha, historika Otakara Kádnera nebo literárního kritika Františka V. Krejčího.

Nejvíce Delitzschovy přednášky zasáhly pochopitelně církevní kruhy, a proto nepřekvapí velmi intenzivní odezva zejména z katolického prostředí. Dne 6. 1. 1904 vyšlo v týdeníku „Čech“ oznámení, že **Novobydžovská skupina Zemské jednoty katolického duchovenstva** pořádá ve čtvrtek 14. 1. **volnou konferenci v Chlumci nad Cidlinou pro duchovenstvo** svého vikariátu i ostatních vikariátů. Jedním z bodů programu konference byla **přednáška na téma „Bible a Babel.“**¹⁹ O několik dní později, 17. 1. 1904, přinesl tentýž deník oznámení²⁰ o průběhu konané konference, které se zúčastnilo celkem 21 kněží. Profesor bohosloví z Hradce Králové **Jan Hejčl** zde přednesl rozsáhlou přednášku nazvanou „Bible a Babel“, v níž seznámil přítomné se závěry, které Delitzsch učinil ve své první přednášce.

---

¹⁹ [Novobydžovská skupina Zemské jednoty katolického duchovenstva...]. *Čech*. 6. 1. 1904, roč. 29, č. 6. s. 6. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:c2a674c0-739c-11e6-aa85-005056825209>

²⁰ [Volná konference duchovenstva.] *Čech*. 17. 1. 1904, roč. 29, č. 17, s. 2. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:0d3b83d0-739e-11e6-aa85-005056825209>

O Delitzschovy přednášky byl zájem nejen ve vědeckých kruzích nebo mezi teology. Pronikly dokonce i mezi dělnictvo. **Katolický list „Čech“** informoval 2. 1. 1904 **o nutnosti vzdělávat dělnické vrstvy v nábožensko-apologetických otázkách**²¹, a proto Moravsko-slezská organizace křesťansko-sociální uspořádala v Brně vzdělávací kurzy pro dělnictvo. Prof. Jan Sedlák zde přednášel na téma **„Babel-Bibel“**, o inspiraci Bible a nejnovějších objevech. Přednášku doprovázely četné ilustrace a setkala se s velkým ohlasem. List dokonce uvádí, že přednáška přímo „elektrizovala“, byla distribuována také Delitzschova kniha, neboť téma bylo hodnoceno jako atraktivní a aktuální.

V Kroměříži uspořádala Katolická politická jednota 10. 1. 1907 přednáškový večer, na kterém zazněly **dvě přednášky**. Katecheta Josef Vrchovecký hovořil na téma **„Bible a Babel“** a Antonín Janda, profesor reálného gymnázia přednesl referát nazvaný „Od stvoření světa do potopy“. Zprávu přinesl katolický list **„Našinec“ 16. 1. 1907**²² a podtrhl nejen aktuálnost uvedených témat, ale především hojnou účast a velký zájem posluchačů.

Odezvy na spor „Babel-Bibel“ se objevovaly nejen v denním tisku, vycházejícím v Čechách a na Moravě, ale také v nejrůznějších časopisech (nejen odborných, ale i zábavných). Články často vycházely na pokračování ve formě tzv. fejetonů. Některé z nich jsou bohužel anonymní, což je velká škoda, neboť se většinou jedná o příspěvky silně kritické.

---

²¹ [Moravsko-slezská organizace křesťansko-sociální...]. *Čech*. 2. 1. 1904, roč. 29, č. 2. s. 1. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:92b24d70-739c-11e6-97fa-001018b5eb5c>

²² [Z katol. polit. jednoty.] *Našinec*. 16. 1. 1907, roč. XLIII., č. 7. s. 1. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:56ff3993-827b-11e0-b92b-0050569d679d>

Celkem se mi podařilo dohledat kolem 40 článků. Výňatky téměř ze všech ve své práci uvádím.

Původní teze, s níž jsem k práci přistupovala, totiž že české země nebyly se sporem „Babel-Bibel“ téměř vůbec obeznámeny, byla během heuristiky a komparace materiálů zcela zpochybněna a vyvrácena. S pomocí informačních technologií se podařilo prokázat pravý opak – diskurz „Babel-Bibel“ byl v českém prostředí nejen velmi dobře známý, ale byl opakovaně předmětem četných úvah, rozborů a polemik v dobovém tisku a také u široké veřejnosti se těšil značnému zájmu.

Tyto výsledky představují hlavní přínos disertace pro další kulturně-historické bádání, především pro výzkum bouřlivých vztahů teologických věd a příbuzných oborů ve střední Evropě konce 19. a začátku 20. století.

Seznam publikovaných prací, které mají vztah ke zkoumané problematice

LARSEN, Mogens Trolle. Spor „Babylón – Bible“ a jeho následky. *Theologická revue*. 2004, roč. 75, č. 3-4, s. 369-380. ISSN 1211-7617. Překlad a komentář Jitka Sýkorová.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny: Spisy Friedricha Delitzsche

Wo lag das Paradies? Eine Biblisch-Assyriologische Studie. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1881. 382 s.

Assyrische Grammatik: Mit Paradigmen übungsstücken Glossar und Literatur. Berlin: H. Reuther, 1889. XVI, 433 s.

Geschichte Babyloniens und Assyriens. Zweite Auflage. Stuttgart: Vereinsbuchhandlung, 1891. 276 s.

Assyrisches Handwörterbuch. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896. 730 s.

Das babylonische Weltschöpfungsepos. Leipzig: S. Hirzel, 1896. 167 s.

Assyrische Lesestücke: Mit grammatischen Tabellen und vollständigem Glossar: Einführung in die assyrische und babylonische Keilschriftliteratur bis hinauf zu Hammurabi für akademischen Gebrauch und Selbstunterricht. 4. durchaus neu bearb. Aufl. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1900. XII, 193 s. Assyriologische Bibliothek; Bd. 16.

Babel und Bibel. Ein Vortrag. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1902. 62 s.

Bábel a bible. Druhá přednáška Bedřicha Delitzsche. Praha: Samostatnost, 1903. 39 s. Knihovna Samostatnosti; svazek 13.

Bábel a bible. Prvá přednáška. Praha: Samostatnost, 1903. 63 s. Knihovna Samostatnosti; svazek 12.

Zweiter Vortrag über Babel und Bibel. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1903. 66 s.

Babel und Bibel. Ein Rückblick und Ausblick. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1904. 75 s.

Babel und Bibel. Dritter (Schluss-) Vortrag. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1905. 84 s.

Bábel a bible. Třetí závěrečná přednáška Bedřicha Delitzsche. Praha: Samostatnost, 1906. 51 s. Knihovna Samostatnosti; svazek 19.

Bábel a bible: Přehled a výhled. Praha: Hajn, 1908. 55 s. Knihovna Samostatnosti; svazek 25.

K obrodě náboženství. Překlad M. Ruzyňský. Praha: Hajn, 1908. 47 s. Knihovna Samostatnosti; svazek XXVI.

Zur Weiterbildung der Religion: Zwei Vorträge. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1908. 71 s.

Handel und Wandel in Altbabylonien. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1910. 72 s.

Die Lese- und Schreibfehler im Alten Testament: Nebst den dem Schrifttexte einverleibten Randnoten klassifiziert: Ein Hilfsbuch für

Lexikon und Grammatik, Exegese und Lektüre. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. Berlin: Walter de Gruyter, 1920. 190 s.

Die grosse Täuschung. Erster Teil. Kritische Betrachtungen zu den alttestamentlichen Berichten über Israels Eindringen in Kanaan, die Gottesoffenbarung vom Sinai die Wirksamkeit der Propheten. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1921. 293 s.

Die grosse Täuschung. Zweiter (Schluss-) Teil. Fortgesetzte kritische Betrachtungen zum Alten Testament, vornehmlich den Prophetenschriften und Psalmen, nebst Schlussfolgerungen. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1921. 123 s.

Prameny: Spisy Delitzschových kritiků (odezva na tři přednášky „Babel und Bibel“)

BEZOLD, Carl. *Die babylonisch-assyrischen Keilinschriften und ihre Bedeutung für das Alte Testament: Ein assyriologischer Beitrag zur Babel-Bibel-Frage.* Tübingen und Leipzig: Verlag von J. C. B. Mohr, 1904. 84 s.

BUDDE, Karl. *Das Alte Testament und die Ausgrabungen. Ein Beitrag zum Streit um Babel und Bibel.* Giessen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung, 1903. 40 s.

DÖLLER, Johannes. *Bibel und Babel oder Babel und Bibel? Eine Entgegnung auf Prof. Friedrich Delitzsch' „Babel und Bibel“.* Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1903. 36 s.

GOLDSCHMIED, Leopold. *Der Kampf um Babel-Bibel im Lichte des Judentums.* Frankfurt: Kaufmann, 1903. 52 s.

GUNKEL, Hermann. *Israel und Babylonien. Der Einfluss Babylonien auf die israelitische Religion.* Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1903. 52 s.

HOMMEL, Fritz. *Die altorientalischen Denkmäler und das Alte Testament: Eine Erwiderung auf Prof. Fr. Delitzsch's „Babel und Bibel“*. Berlin: Deutsche Orient Mission, 1902. 64 s.

JEREMIAS, Alfred. *Im Kampfe um Babel und Bibel. Ein Wort zur Verständigung und Abwehr*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1903. 52 s.

KÖNIG, Eduard. *Bibel und Babel. Eine kulturgeschichtliche Skizze*. Berlin: Verlag von Martin Warneck, 1902. 78 s.

OETTLI, Samuel. *Der Kampf um Bibel und Babel. Ein religionsgeschichtliche Vortrag*. Leipzig: Deichert, 1902. 32 s.

ROSENTHAL, Ludwig, A. *Babel und Bibel oder Babel gegen Bibel? Ein Wort zur Klärung*. Berlin: Israelitische Wochenschrift, 1902. 31 s.

ROSENTHAL, Ludwig, A. *Bibel trotz Babel! Beleuchtung des zweiten Delitzsch'schen Vortrages und seiner neusten Aeusserung „Zur Klärung“*. Leipzig: M. W. Kaufmann, 1903. 32 s.

ROSENTHAL, Ludwig, A. *Zurück zur Bibel! Mit einem Nachtrag: Bibelwissenschaft und Rechtgläubigkeit*. Berlin: M. Poppelauer, 1902. 50 s.

WINCKLER, Hugo. *Die babylonische Kultur in ihren Beziehungen zur unsrigen: Ein Vortrag*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1902. 53 s.

ZIMMERN, Heinrich. *Keilinschriften und Bibel nach ihrem religionsgeschichtlichen Zusammenhang: Ein Leitfadens zur Orientierung im sog. Babel-Bibelstreit; mit Einbeziehung auch der neutestamentlichen Probleme*. Berlin: Reuther & Reichard, 1903. 53 s.

Dobový tisk (reakce v novinách a časopisech):

[„aa“]. Babel a Bible. *Katolické listy*. 5. 11. 1903, roč. VII., č. 301, s. 1-2.

Babel a bible. *Českožidovské listy*. 1. 2. 1903, roč. IX, č. 3, s. 2-3. Dostupné také z:

<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=5190215&picp=&idpi=6868759>

JAŠEK, Adolf. Boj o Bibli a Babel reklamou německé vědy? *Našinec*. 17. 3. 1909, roč. XLV., č. 45, s. 1. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:2d0b0aa8-828e-11e0-b92b-0050569d679d>

Jest bible kopií babylonského originálu? *Národní politika [ranní vydání]*. 16. 5. 1903, roč. XXI., č. 134, [Nedělní zábavná a poučná příloha k číslu 134 ze dne 16. 5. 1903], s. 35. Dostupné také z:

http://kramerius.nkp.cz/kramerius/document/ABA001_2173003379.djvu?id=26710942

[Moravsko-slezská organizace křesťansko-sociální...]. *Čech*. 2. 1. 1904, roč. 29, č. 2, s. 1. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:92b24d70-739c-11e6-97fa-001018b5eb5c>

[Novobydžovská skupina Zemské jednoty katolického duchovenstva...].

Čech. 6. 1. 1904, roč. 29, č. 6, s. 6. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:c2a674c0-739c-11e6-aa85-005056825209>

[Volná konference duchovenstva.] *Čech*. 17. 1. 1904, roč. 29, č. 17, s. 2. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:0d3b83d0-739e-11e6-aa85-005056825209>

[Z katol. polit. jednoty.] *Našinec*. 16. 1. 1907, roč. XLIII., č. 7, s. 1.

Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:56ff3993-827b-11e0-b92b-0050569d679d>

Ostatní prameny:

BIBLE: Písmo svaté Starého a Nového zákona: Český ekumenický překlad. 9. vyd., 7. přeprac. Praha: Česká biblická společnost, 1994. 863 s. ISBN 80-85810-05-0.

ČERNÁ, Zlata et al. *Duchovní prameny života: Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích.* Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 1997, 543 s. ISBN 80-7021-223-3.

EPOS O GILGAMEŠOVI. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. Mythologie. ISBN 80-7106-517-X.

FALKENSTEIN, Adam; SODEN, Wolfram von. *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete.* Eigeleitet und übertragen von A. Falkenstein und W. von Soden. Zürich/Stuttgart: Artemis-Verlag, 1953. 420 s.

KLÍMA, Josef. *Nejstarší zákony lidstva. Chammurapi a jeho předchůdci.* Praha: Academia, 1979. 382 s.

KORÁN. Překlad Ivan Hrbek. Vyd. celkem 6., V tomto překladu a v Odeonu 2. Praha: Odeon, 1991. 794 s. Živá díla minulosti; Sv. 63. ISBN 80-207-0444-2.

LANDSBERGER, Benno. *Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt. Ein Vortrag.* Islamica 2, 1926. s. 355-372.

Mýty staré Mezopotámie. Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klínopisných tabulkách. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1977. 371 s.

PROSECKÝ, Jiří. „Královské knihy“ staré Mezopotámie. Praha: Orientální ústav AV ČR, 1995. 172 s.

PROSECKÝ, Jiří. *Prameny moudrosti. Mudroslovná literatura staré Mezopotámie.* 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1995. 121 s.

WELLHAUSEN, Julius. *Israelitische und jüdische Geschichte.* Berlin: Druck und Verlag von Georg Rimer, 1894. 405 s.

Sekundární literatura:

BIČ, Miloš. *Ze Starého zákona I*. Praha: Kalich, 1986. 364 s.

HEIDEL, Alexander. *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*. Chicago: The University of Chicago Press, 1951. 269 s.

HELLER, Jan. *Starověká náboženství*. Praha: Kalich. 1988. 430 s.

HELLER, Jan; MRÁZEK, Martin. *Nástin religionistiky*. Praha: Kalich. 1988. 439 s.

HRUŠKA, Blahoslav. Babylónský Job. *Nový Orient*. 1970, roč. 25, č. 2, s. 61-64. ISSN 0029-5302.

HRUŠKA, Blahoslav. *Pod babylonskou věží*. Praha. Práce. 1987. 376 s. Kamarád.

HRUŠKA, Blahoslav. Hlasy a ohlasy klínopisu. *Nový Orient*. 1994, roč. 49, č. 5, s. 176-179. ISSN 0029-5302.

JOHANNING, Klaus. *Der Bibel-Babel-Streit. Eine forschungsgeschichtliche Studie*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1988. 471 s. ISBN 978-3-8204-1455-4.

LARSEN, Mogens Trolle. The „Babel/Bible“ Controversy and Its Aftermath. In: SASSON, Jack M. (ed.). *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume I. New York: Charles Scribner's Sons, 1995. s. 95-106.

LEHMANN, Reinhard G. *Friedrich Delitzsch und der Babel-Bibel Streit*. Freiburg: Universitätsverlag, 1994. 444 s. ISBN 978-3525537688.

PROSECKÝ, Jiří. Archa jako „imago mundi“. *Religio: Revue pro religionistiku*. 2006. roč. XIV., č. 2, s. 193-207. ISSN 1210-3640.

TOPOR, Michal. *Berlínské epizody: Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878-1914*. Praha: Institut pro studium literatury, 2015. 396 s. ISBN 978-80-87899-13-7.

Užití encyklopedie a slovníky:

Hjčl [HEJČL, Jan]. Babylonismus (otázka: Babel a Bible) a panbabylonismus. In: TUMPACH, Josef, PODLAHA, Antonín (ed.). *Český slovník bohovědný. Díl první, A-Bascape*. V Praze: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakl. V. Kotrba, 1912. s. 828-832. Dostupné také z: <http://librinostri.catholica.cz/nahledy.php?a=CeskySlBo1-r#lg=1&slide=425>

PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 2003. 235 s. ISBN 80-7277-188-4.

PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999. 447 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-85983-58-3.

SVOBODA, Ludvík (ed.) a kol. *Encyklopedie antiky*. Vydání 2. Praha: Academia, 1974. 741 s.

Elektronické dokumenty:

ARNOLD, Bill T. Assyriology and Biblical Studies: Time for Reassessment? In: *The Bible and Interpretation* [online]. April 2005 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: <http://www.bibleinterp.com/articles/2005/04/arn308001.shtml>

SHAVIT, Yaacov and ERAN, Mordechai. *The Hebrew Bible Reborn: From Holy Scripture to the Book of Books: A History of Biblical Culture and the Battles over the Bible in Modern Judaism* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, ©2007. s. 159-352. *Studia Judaica: Forschungen zur Wissenschaft des Judentums*, Bd. 38 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10317945>

Summary

The purpose of this thesis is to introduce the fundamental information on the „Babel-Bibel” dispute to the Czech scholarly community for the very first time. The dissertation includes an analysis of the course and consequences of the dispute as well as a discussion of the impact of Oriental scholarship on Old Testament exegesis.

On 13 January 1902, the German Oriental Society held an annual meeting in Berlin, which was arranged by Kaiser Wilhelm II., who was himself very interested in ancient civilizations. Professor Delitzsch gave his famous lecture there called „Babel und Bibel”, in which he compared Mesopotamian religious texts with texts from the Hebrew Bible, where „Babel” is used as a name for Babylon. At the introduction of his first lecture, Delitzsch clarified the reason why Germany should be interested in ancient Mesopotamian civilization. Because of the Bible. His whole argument was based on the opinion that newly discovered objects from Mesopotamian remains will provide new information to understanding the background of the Bible and particularly the Old Testament.

He showed parallels in Mesopotamian texts to Old Testament customs and ideas. Out of the many parallels that he publicly stated, some seemed especially sensational to his audience. For example, he concluded his lecture with the claim that three Old Babylonian tablets, from the period of reign of the Babylonian king Hammurabi, contain names that can be taken as meaning „Yahweh is God.” In other words, this means that the Jewish God already existed a long time before the twelve Israelite tribes entered Canaan. Another shocking claim was that the Sabbath was a

Mesopotamian institution and another that the story of „the Fall” was originally Mesopotamian.

In January 1903, Delitzsch gave a second lecture in front of a gathering of the German Oriental Society under the same title. Delitzsch completely rejected the notion of so-called „Divine Inspiration” of the Old Testament, i.e. that the Holy Text came directly from God and that every word and every comma were the result of God’s revelation. The second topic of his lecture was the discussion of an ethical standard of the Old Testament in comparison to Mesopotamian texts. The third part of his argument was directed against the theological interpretation of monotheism, characteristic for Hebrew Scripture.

In October 1904, Delitzsch’s third lecture took place in Cologne, and also in November in Barmen, where he tried to group together the ethical and moral concepts of Mesopotamian civilization and several comparisons with the Old Testament. In some areas Delitzsch bordered on being anti-Semitic. He emphasized the non-Semitic roots of Mesopotamian civilization, which was created by Sumerians, who spoke a language dissimilar to any other known language.

The reactions of Delitzsch’s colleagues to his lecture were mostly negative. Although he had not really claimed anything new, the conclusions that he drew from comparing Mesopotamian texts with the Hebrew Bible were criticised as being too bold. The religious communities in Germany, England and the United States reacted in the same way. German theologians had the main say and because of them the whole controversy was given the German term „Babel-Bibel.”

A big surprise is an enormous response in the Czech context, which takes up the largest part of the dissertation. It depicts not only the reactions of Czech theologians and Assyriologists but also those found in the contemporary press. Particularly the numerous responses from Roman Catholic milieu are concerned here. A separate section deals with the reactions that appeared outside the theological publications. Newspapers and periodicals published scholarly essays and studies but also more general articles authored by the notables of the contemporary academic, cultural and political life.

In his lectures, Delitzsch directly refuted the value and independence of the Old Testament. His final acceptance of overt anti-Semitism was incited by Germany's defeat in the First World War. Delitzsch stated that the decline of Germany and its current misery were caused by at least not suppressing the expansion of Jewish presence on German soil. In order for us to be able to understand Delitzsch's lectures, we must acknowledge the reality of his time period and the intellectual context in which his lectures originated. If we take a look at these problems today, we can observe that the Babel-Bible controversy encompassed the majority of acute social and cultural problems in Germany between 1900 and the time of the First World War.

This dissertation thematically belongs to the field of „History of Science and Scholarly Knowledge” with significant reach to theology and exegesis. It concerns the dispute of whether the annunciated text of the Old Testament was in all respects original or if it in some respects followed the traditions of ancient Near Eastern civilizations, particularly the Sumero-Akkadian one.

Anotace: Předkládaná práce analyzuje podstatu vědeckého sporu „Babylon-Bible“, jeho průběh a důsledky. Na jeho počátku stojí profesor Friedrich Delitzsch, který vystoupil se třemi přednáškami, v nichž zpochybnil původnost starozákonní zvěsti, zvláště v knize Genesis a její stvořitelské části. Vznikl tak spor, zda je zvěstovaný text Starého zákona ve všech ohledech originální (dle teorie ortodoxního judaismu byl zjeven naráz Mojžíšovi na hoře Sinaj), nebo zda vznikl postupně a navazuje v určitých ohledech na tradice civilizací starého Předního východu, především sumerské a akkadské. Práce patří svým tematickým zaměřením do oboru dějiny vědy a vědeckého poznávání s výraznými exegetickými a teologickými přesahy.

Klíčová slova: Friedrich Delitzsch, Babylon (Babel), Bible, Starý zákon, asyriologie, teologie, mytologie, monoteismus, verbální inspirace, zjevení

Annotation: The purpose of this thesis is to introduce the fundamental information on the „Babel-Bibel” dispute to the Czech scholarly community for the very first time. While the topic is universally known among theologians and historians in the country, it has never been analyzed in its broader context. The core of the dissertation are the so-called „three lectures” given by Professor Friedrich Delitzsch of Berlin university, their content and the initial reactions they instigated in Germany. Special attention is paid to an analysis of critical and approving reactions to Delitzsch’s conclusions (dispute about the „authenticity” of ancient Near Eastern mythical texts and the revealed „Law”). Following the discussions in Protestant, Roman Catholic and Jewish milieu, the dispute left behind harmful ideological consequences, as it became part of antisemitic reasoning. Although it nowadays belongs to the field of History of Science, the dispute and its consequences are still hotly debated by theologians and historians alike.

Key words: Friedrich Delitzsch, Babylonia (Babel), Bible, The Old Testament, assyriology, theology, mythology, monotheism, verbal inspiration, revelation